

TÜRK ATASÖZLERİNDE DİL FARKINDALIĞI VE İŞLEVSEL DİL KULLANIMI

Language Awareness and Functional Language Use in Turkish Proverbs

Doç. Dr. Bilginer ONAN*

ÖZ

Bu çalışmada, Türk halk kültürünün anonim ürünlerinden biri olan atasözleri, ana dili eğitimi çerçevesinde, dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı açısından analiz edilmiştir. Giriş bölümünde, atasözleri hakkında kuramsal bir bilgi zemini oluşturulduktan sonra çalışmanın temel kavramları olan dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, atasözlerinin temel dil becerileri açısından analizleri yer almaktadır. Bu bağlamda, konuşma, dinleme, yazma ve okuma kavramlarıyla ilgili olan sözler, literatür tarama yöntemiyle beş ayrı kaynaktan ayrı ayrı derlenmiş; yüzey yapı açısından benzer olanlar elenmiştir. Bu eleme sonucunda, sadece temel dil becerileriyle ilgili olan ve önemli bir kısmı konuşmanın kavram alanına giren 926 adet atasözü tespit edilmiştir. Ardından, dille ilgili olan atasözleri ayrı ayrı konuşma, dinleme, okuma ve yazma öğrenme alanlarına göre tasnif edilmiş ve bu tasnifler çerçevesinde analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde, atasözlerinde örtük olarak yer alan ana dili eğitimiyle ilgili kavramlara da yer verilmiştir. Böylelikle, atasözlerinin dil farkındalığı oluşturmadaki işlevleri de değerlendirilmiştir. Daha sonra, elde edilen veriler tablollaştırılarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

İşlevsel Dil Kullanımı, Atasözü, Dil Farkındalığı, Ana Dili Eğitimi

ABSTRACT

This study analyzes proverbs -one of the anonymous products of Turkish culture- in terms of language awareness and functional language use in the scope of mother tongue education. Introduction Part provides a theoretical background on the proverbs and presents information on language awareness and functional language, two basic concepts of the study. First part of the study analyzes the proverbs in terms of basic language skills. In this scope, proverbs related to the concepts of speaking, listening, writing and reading have been compiled from five different sources via literature review. After the compilation process, those proverbs having similar surface structure have been eliminated. At the end of the elimination, 926 proverbs -which are related only to the basic language skills and majority of which fall in the scope of the speaking concept- have been included in the scope of the study. Then, proverbs related to the language have been independently classified into the learning fields of speaking, listening, reading and writing. These classifications have served as basis for the analyses. Implicit concepts presented by the proverbs and related to mother tongue education have also been included in the analyses. Thus, functions of proverbs in raising language awareness have been addressed. Then, obtained data have been tabulated and discussed.

Key Words

Functional Language Use, Proverb, Language Awareness, Mother Tongue Education

GİRİŞ

Atasözleri, sözlük anlamıyla, “ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünme, ya da öğüt veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa, özlü sözlerdir” (Püsküllüoğlu 7: 1995). Atasözleri kültür, dil ve kozmogoni kavramları arasındaki karşılıklı etkileşimin yüzyılların ötesine yansıyan bir birlikteliğidir. Karşılıklı etkileşime dayalı bu birliktelik, kalıplaşmış ifadelerde somutlaşarak, o dili konuşan insanların yine dil yoluyla

la hayatı ve çevrelerinde olup bitenleri soyutlama süreçlerine, kısacası iletişim ortamlarına yansımaktadır. “Her dilde, o dili konuşan ulusun yaşamdan edindiği deneyimleri, vardığı yargıları, o ulusun bilgeliğini yansıtan atasözleri bulunmaktadır. Atasözleri de deyimler gibi bir dili konuşan ulusun maddi ve manevi kültürünü, yaşadığı ortamı ve yaşam koşullarını yansıtır. Ulusun kültürel mirasıdır” (Aksan 2002: 141).

“Atasözü” kelimesinin tarihî gelişimi ve farklı kullanımlarıyla ilgili şu bil-

* Mustafa Kemal Ü. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, bilgineronan@gmail.com

gilere ulaşılmaktadır. “Göktürk Abidelerinde, Uygurlardan kalma eserlerde XI. asırda Karahanlılar devrinde Doğu Türk ilinde *söz, haber, mesaj, nutuk, şöhrət, şey* mânâlarına gelen ve *sa* fiilinden türemiş *sab-sav* kelimesi, 14. asırda da İslâm tesirinde Kıpçak sahasında görülüyor. Kaşgarlı Mahmud’un bu kelimeyi *mehtup, hikâye, tarihî hâdise* yanında, atalardan kalma öğütleri ifade maksadıyla tespit ettiği bilinmektedir. XI. asırda *sav* yanında klasik İslâmî Türk edebiyatının en değerli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de Yusuf Hâs Hâcib, Arap ve belki de İran tesiri ile yazı dilinde *mesel* tabirini kullanır. Habeşçe *mesel, mesl, Ârâmice meslâ* ve *mâsâl* sözü Arapçada *masa, mesel* ve çokluğu emsal olarak mukayese ve karşılaştırma mânâsında atalar sözü mefhumuna doğru genişletilmiş, Fars ve Türk yazı dillerine geçtikten sonra halk diline de kısmen inmiştir. Anadolu’da Oğuz lehçesi ile yazılmış bazı derleme eserlerde ve umumiyetle de Batı Türkleri arasında *Türk* kökünden gelen *atalar sözü* tabiri yaygındır. Bugün Anadolu halkı, Bulgaristan Türkleri, Batı Trakya, Yugoslavya, Kıbrıs ve Rodos’ta yaşayan Türkler; kısmen Osmanlı tesiri ile Kırm, Azerbaycan ve Irak Türkleri bu tabiri devam ettirmektedirler. Son yarım asırda Türkiye’de, *atasözü, atasözleri* şekilleri yaygın hâle gelmiştir” (Elçin 2001: 623-624).

Atasözleri, bir ulusun dünyayı algılayış tarzını, konuştuğu dile yansıtan edebî ürünlerdir. “Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Her atasözü, kendi ulusunun

damgasını taşımaktadır” (Aksoy 1995: 27).

Atasözlerinin, sözlü kültürün ana dili eğitimine katkısı noktasında bilgiyi davranışa dönüştüren ürünler olduğu düşünülmektedir. Ana dili eğitiminde bilginin davranışa dönüşmesi son derece önemlidir. Bilgi ve beceri, davranışa dönüştüğü ölçüde yararlı olacaktır. Bu süreç terminolojide, dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı adı altında iki temel kavramla ifade edilmektedir.

“Dil farkındalığı, bireyin kendi sözlü ve yazılı dil kullanımını da denetleyebileceği biçimde, sözcük seçiminden, biçimbirimsel, sözdizimsel ve anlamsal yapı doğruluğuna, yazım ve noktalama kurallarından düşünce düzenleme ve aktarma becerisine kadar ana dilin doğru ve etkin kullanımına yönelik geliştirdiği bilinçli bir dil kullanım duyarlılığıdır” (Büyükkantarcıoğlu 2003: 20). Bu duyarlılığın oluşumu, dil edinim sürecinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Dili kullanma yetisiyle doğan bir çocuk, sosyal çevrede ana diline ait ilk bilgileri edinmeye başlamaktadır. Çocuğun formal eğitim sürecine kadar edindiği bu bilgilere örtük bilgi adı verilmektedir. Formal eğitimin başlamasıyla birlikte bu örtük bilgiler, açık bilgiye dönüştürülmektedir. Bir örnekle açıklanacak olursa çocuk, okul çağına kadar konuşmalarında ünlü ve ünsüzlerle ilgili kuralları kullanmayı öğrenmektedir. Okul çağında bu kurallar açık bilgi olarak ona tekrar öğretilir. Dil farkındalığının oluşabilmesi için açık bilgilerin tekrar örtük bilgiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Açık bilgiden örtük bilgiye geçiş, ana dili öğretiminde dil kullanımının davranışa dönüştüğünün göstergesidir. İşlevsel dil kullanımı ise “içinde bulunduğu toplumun yazılı ve sözlü dil ölçütlerine ve beklentilerine koşut olarak, bireyin iletişimsel amaçlarını etkin olarak gerçekleştirmesi, kendisi-

nin ve toplumun gelişimine katkıda bulunması ve bireyden beklentileri giderek artan bir dünyada, kendisini ana dilinin okuma–anlama, dinleme–anlama, yazma ve konuşma becerilerinde yetkin kılması biçiminde tanımlanmaktadır” (Büyük-kantarcıoğlu 2003: 22). Dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı, birbiriyle ilişkili kavramlardır.

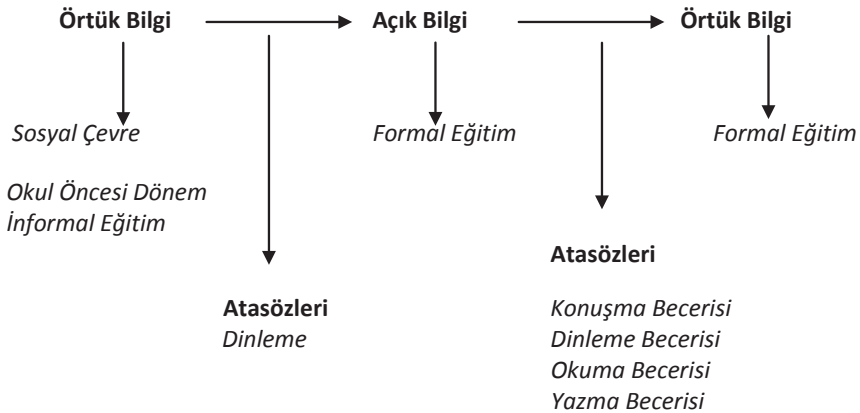
Aşağıdaki tablo, dil farkındalığı ile bağlantılı olarak atasözlerinin işlevsel dil kullanımını sürecindeki konumunu ifade etmektedir.

Okul öncesi dönemde, içinde yaşadığı toplumun dilini ve kültürünü örtük olarak edinmeye başlayan çocuk, öz kültürüne ait atasözlerini dinleme yoluyla işitsel olarak algılamaya başlar. Daha bu dönemlerde, atasözlerindeki dile ait davranış farkındalıkları devreye girmektedir. Örtük bilgilerin açık bilgiye dönüştürüldüğü formal eğitim sürecinde de bu kültürel temas devam etmelidir. Açık bilgilerin tekrar örtük bilgiye dönüştürülmesi sürecinde ders kitaplarına seçilen metinlerin önemli bir işlevi vardır. Ders kitaplarındaki metinler ve ilgili çalışmalar, bilginin davranışa dönüşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Atasözlerindeki dil farkındalıkları bu noktada önem kazanmaktadır. İşlevsel dil kullanımı becerisinin geliştirilmesinde kültürel bir algılama zemini oluşturan ve sosyal çevrede yani okul öncesi dönemde dile ait örtük bilgi birikiminin oluşmasında davranış kalıplarını çocuğa farklı yüzey yapılarla sözel bir ortam içerisinde sunan atasözlerinin olumlu bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ana dili eğitiminin, dilin ve kültürün ortak etkileşim alanlarından hareketle yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Dilin davranış yönünü temsil eden kavramlar açısından Türk atasözlerindeki mevcut potansiyelin belirlenmesi ve bu potansiyelin ana dili eğitiminde temel dil becerilerinin geliştirilmesi sürecindeki kullanılabilirliği, çalışmamızın temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Atasözlerinin bu süreçteki olası işlevlerini tespit edebilmek için öncelikle dil ve dilin kavram alanıyla ilgili sözlerin tespit edilip öğrenme alanlarına göre dağılımlarının belirlenmesi ve dilin davranış yönünü oluşturan kavramlar çerçevesinde analiz edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Atasözlerinin işlevsel dil kullanımı sürecindeki konumu

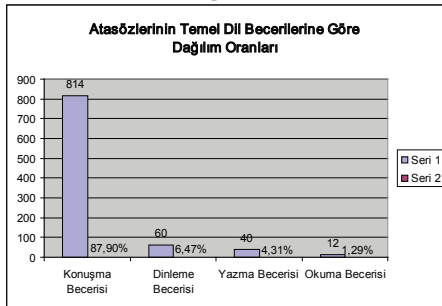
1. Atasözlerinin Temel Dil Becerileri ve Dilin Davranış Yönünü Temsil Eden Kavramlar Açısından Analizi

Ferdinand De Saussure'ün (1985) *dil uzlaşım sal bir dizgedir* sözünü dilde en somut şekilde temsil eden edebî ürünlerden biri de atasözleridir. Atasözlerinin uzlaşım sal niteliği, dilin temel beceri alanları olan konuşma, dinleme, okuma ve yazma açısından daha da önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dilin temel beceri alanları ile ilgili atasözlerinin okul öncesi dönemde ve okul döneminde eğitimsel bir işlevi yerine getirebilecek potansiyele sahip oldukları söylenebilir. Özellikle dil farkındalığı kavramının bir sonraki aşamasını oluşturan dil bilincinin geliştirilmesinde, dil formatına bürünmüş bu davranış kalıplarının son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kalıpların ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle atasözlerinin temel dil becerilerine göre dağılım oranlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

1.1. Dille İlgili Atasözlerinin Temel Dil Becerilerine Göre Dağılım Oranları

Taranan kaynaklardan elde edilen ve temel dil becerilerine göre tespit edilen atasözlerinin dağılım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Atasözlerinin Temel Dil Becerilerine Göre Dağılım Oranları

Tablo 2'ye göre, kaynaklardan taranarak tespit edilen ve dil becerileri ile ilgili olan toplam 926 adet atasözü bulunmaktadır. Dilin temel becerileri ile ilgili dağılımda, önemli bir farkla ağırlığın konuşma becerisi üzerinde olduğu görülmektedir. Konuşma becerisiyle ilgili 814 atasözü tespit edilmiştir. Yukarıdaki dağılıma göre genel toplamın %87.90'nı, konuşma becerisiyle ilgili atasözleri oluşturmaktadır. İkinci sırada, 60 adet atasözünü dinleme becerisi gelmektedir. Yukarıdaki dağılıma göre, genel toplamın %6.47'sini, dinleme becerisiyle ilgili atasözleri oluşturmaktadır. Yazma becerisi ile ilgili toplam 40 atasözü tespit edilmiştir. Genel toplamın %4.31'ini, yazma becerisiyle ilgili atasözleri oluşturmaktadır. Okuma becerisi ile ilgili 12 atasözü tespit edilmiştir. Genel toplamın %1.29'unu, okuma becerisiyle ilgili atasözleri oluşturmaktadır.

Dille ilgili atasözlerinde, tematik anlam taşıyan derin yapıların çok sayıda farklı yüzey yapılarla dile getirildiği görülmektedir. Bu çerçevede, 926 adet dille ilgili atasözü analiz edildiğinde, tematik derin yapıların sayısının 53 adet olduğu görülmektedir. Burada, bir yüzey yapı zenginliği göze çarpmaktadır. Derin yapıların, yüzey yapılarla karşılaştırıldığında oldukça sınırlı kaldıkları görülmektedir. Bunun sebebi nedir? Dille ilgili atasözlerinde, aynı mesajların ya da derin yapıların, tekrar tekrar farklı dizgelerle ve yüzey yapılarla dile getirilmesinin nedeni, bu sözlerin öğretici bir nitelik taşımalarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, dille ilgili atasözlerindeki derin yapıların sınırları, toplumun dil algısının sınırları hakkında da bilgi vermektedir. Derin yapılarıdaki mesajlar, toplumdaki dil farkındalığını ve dil davranışını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tematik derin yapı niteliği taşıyan atasözlerinin ortak özellikleri, toplumsal deneyimin ürünü olan belirli davranış kalıplarını taşıyor olmalarıdır.

Atasözlerindeki tematik derin yapılar incelendiğinde, mesajların ağırlıklı olarak konuşma becerisiyle ilgili olduğu görülecektir. Türk atasözlerinin derin ve yüzey yapılarında, konuşma kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu durum kuşkusuz, atasözlerinin sözlü kültür ürünü olmalarından kaynaklanmaktadır.

1.2. Konuşma Becerisi İle İlgili Atasözlerine Ait Bulgular ve Yorumlar

Dil ve dilin temel beceri alanları ile ilgili atasözleri içerisinde konuşma ile ilgili olanlar, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere % 87.90 oranında bir ağırlığa sahiptir. Konuşma becerisi ile ilgili atasözlerinde 43 adet derin yapı tespit edilmiştir. Tespit edilen tematik derin yapılar şunlardır:

Adamın iyisi de kötüsü de sözünden belli olur.

İnsanlar sana, söylediğin sözün niyetine göre davranırlar.

İnsanın kalbindeki düşünceler söz ile dışarı çıkar.

Konuşarak yapılan hatalar telafi edilemez.

Düşünerek konuşmak gerekir.

İnsan, her duyduğunu başkalarına aktarmamalıdır.

İnsan, haklı olduğu yerde konuşmaktan çekinmemelidir.

Boş yere konuşmamak gerekir.

Herkesle konuşulmaz.

Konuşmak, arkadaşlığın göstergesidir.

İnsanlar, konuşarak birbirlerini daha iyi tanırlar.

Az konuşmak gerekir.

Az konuşan saygı görür; çok konuşan hata yapar.

Az konuşup çok iş yapmak gerekir.

İnsan, bilmediği konularda konuşmamalıdır.

Bilgi ve erdem sahibi insanlarla konuşmak gerekir.

İnsanların arkasından konuşulmamalıdır.

Tutarlı konuşmak gerekir.

Büyük konuşmamak gerekir.

Boş konuşan insanlar toplum içerisinde sevilmezler.

Büyüklerin yanında az konuşulmalıdır.

Cahil insanlara söz anlatmak zordur.

Yerinde ve zamanında konuşmak gerekir.

Konuşmayan sessiz insanlardan çekinmek gerekir.

Çok konuşan insan çok yalan söyler.

Bir sözün nasıl söyleneceğini bilmek gerekir.

Dil (konuşma), insanı kötülüklerden korur.

Doğruyu söyleyen insanın başına her şey gelir.

Bilgili insan az konuşur.

Hangi durumda olursan ol, doğruyu söylemelisin.

Sıkıntısı, derdi olan insanlar az konuşur.

Hatasız söz olmaz.

İnsan, ağzına her geleni söylememelidir.

Kötü söz sahibine aittir.

Yüksek sesle konuşmak, iknada etkili değildir.

Sözün insanlar üzerindeki etkisi büyüktür.

Sözünün eri olmak gerekir.

Konuşurken güzel sözcükler seçmek gerekir.

Güzel söze karşılık kötü söz söylenmez.

Konuşurken alçak gönüllü olmak gerekir.

Birşeyi söylemekle o şey gerçekleşmez.

Konuşurken tutarlı olmak gerekir.

Uzun sözün insanlar üzerinde etkisi olmaz.

Tespit edilen derin yapılarda, mümkün olduğunca az konuşulması gerektiğine ve sözün insanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine farklı yönlerden vurgu yapılmaktadır. Bu hususlar aynı

zamanda, konuşma eğitiminin davranış yönünü temsil etmektedir.

Konuşma becerisi ile ilgili atasözleri, içerdikleri mesajlar kadar, dil ve ana dili eğitiminde kullanılan kavramlar açısından da dikkate değer bilgiler içermektedir. Bunlardan bir bölümü aşağıda sıralanmıştır.

Adam söyleşir, hayvan yalanır.

Bu atasözünde, 19. yüzyıl başlarında Ferdinand De Saussure tarafından ilk kez ortaya konan “dil yetisi” kavramı akla gelmektedir. Atasözünün derin yapısında, dili kullanma becerisinin sadece insana ait bir özellik olduğu vurgulanmaktadır. İletişimin en etkili aracının konuşmak olduğu dile getirilmektedir.

Ağzıma bakma özüme bak.

Bu atasözünde, derin yapı yüzey yapı kavramlarını hatırlatmaktadır. Dilin anlam boyutu derin yapıyı, ses ve biçim boyutu ise yüzey yapısını oluşturmaktadır. Yüzey yapılar her zaman derin yapıları tam olarak ifade edemez. Bu vesileyle, ayrıca dil biliminde tartışma konusu olan dilin düşünceyi tam olarak yansıtmadığı konusu da ifade edilmektedir. İnsanların ağızlarından çıkan birkaç söze bakarak değerlendirilmemeleri gerektiği mesajını içermektedir.

Al kelâm ver kelâm.

Bu atasözünde, iletişimin iki temel ögesi olan alıcı ve kaynak unsurlarından söz edilmektedir. Basit bir dille iletişim modelinde kaynak, konuşan kişiyi, alıcı ise dinleyiciyi temsil etmektedir. Atasözünde, bu iki kavram vasıtasıyla iletişim kavramının tanımını da yapmaktadır. İletişim, kaynak ve alıcı arasındaki ileti veya iletiler döngüsüdür. Bu döngü, atasözünde açıkça dile getirilmektedir.

Anlatışa göre verirler fetvayı.

Burada, öncelikle üslûp kavramından söz edildiğini görmekteyiz. Üslûp, “Yazı veya yapış tarzı, kendine has ifade tarzı, anlamına gelmektedir” (Doğan 1994: 1106). Anlatışta üslûbu belirleyen bazı unsurlar vardır. Bunlar, kelime bilgisine bağlı olarak kelime seçimi ve ke-

lime düzeyinde soyutlama becerisi, jest, mimik, göz teması gibi özelliklerin ön plana çıktığı beden dili ve dilin vurgu, ton ve ezgi yönünü ifade eden bürünsel (prozodik) unsurlarının kullanımınıdır. Bunun yanı sıra yapılan araştırmalar, sözlü iletişimde düşünceyi nasıl aktarıldığını ilgilendiren ses tonu ve beden dilinin %90 oranında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Atasözünde bu yönleriyle zengin bir kavramsal içeriğe sahiptir.

Atılan ok geri dönmez.

Bu atasözünde, konuşmanın zihinsel süreci ile doğrudan ilgili olan gaf kavramı dile getirilmektedir. “Bir kısım konuşmacılar, sınıflandırılmamış bilgiyi akıcı bir biçimde sunmak istedikleri zaman, beyin konuşmacının istediği bilgileri aramak yerine, ona benzeyen bilgi veya sözleri hızla dışa vurmakta, bu da konuşmacının sık sık gaf yapmasına sebep olmaktadır” (Yalçın 2002: 114). Atasözünde, konuşmayı iletişim aracı olarak kullanırken dikkatli olunması gerektiği ifade edilmektedir. Konuşmadaki dikkatsizlikler, gafalara neden olabilir.

Ben sorarım hikmetten, sen dersin ben çalmadım kilimi mektepten.

Bu atasözünün geri planında, konuşma eğitiminin en önemli kavramlarından biri olan demogoji vardır. “Bazı konuşmacılar, kendilerine sorularını, ustalıklı bir kenara iterek, kendi söylemek istediklerini söylemek, çok önemli şeyler söylüyormuş gibi davranıp hiçbir şey söylememek yoluna gitmektedirler. Buna demogoji adı verilmektedir” (Yalçın 2002: 114). Demogoji, konuşmanın davranış yönünü oluşturmaktadır ve ahlakî bir bozukluk olarak nitelendirilmektedir.

İnsanın sözü sözüne uymalı.

Bu atasözünde, konuşma açısından son derece önemli olan metin tutarlılığı kavramına gönderme yapılmaktadır. “Bir metnin tutarlı olması, her yeni bilginin öncekilerle ilintili, bağıntılı olması ve önceki bilgilere katkı yapması ile gerçekleşir” (Günay 2003: 102). Atasözünde

dile getirilen sözün söze uyması gerektiği düşüncesi, yazma veya konuşma sürecinde, sıralanan cümleler arasındaki anlamsal ilişkileri ilgilendirmektedir.

Değirmenden değirmene ark var, söylemekten söylemeye fark var.

Atasözünün ikinci kısmı, dildeki derin yapıların yani anlamların farklı yüzey yapılarla yani dizgelerle de dile getirilebileceğini ifade etmektedir. Bir derin anlamı ifade edebilecek farklı yüzey yapıların oluşmasında, kelime seçimleri, bir araya getirilen kelime grupları ve bu kelime gruplarının anlamsal niteliğini oluşturan uzak ve yakın bağdaştırmalar etkili olabilmektedir. Özellikle uzak bağdaştırmalar, edebî sanatları oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra, dil öğretiminde söyleyiş farklılığını oluşturan hususlardan biri de dil ötesi birimlerdir. Konuşma sürecine eşlik eden beden dili davranışı ve ezgi, vurgu, ton gibi kavramların ortak adı olan bürün olguları, yine konuşmada söyleyiş farklılığını oluşturan unsurlardır. Konuşmada kullanılan ses tonuna bağlı olarak bir kelime anlamı üzerinde davranış ağırlıklı yönlendirmeler yapılabilir. Örneğin, ses tonu, jest ve mimik kullanımına bağlı olarak “evet” kelimesinin sahip olduğu anlama, kişinin içinde bulunduğu psikolojik durumu yansıtmak mümkündür. Söyleyiş farklılığı bu hususlardan kaynaklanmaktadır.

Evvel düşün sonra söyle.

Düşünme kavramı, konuşmanın zihinsel sürecinde son derece önemli olan, bilgilerin düzenlenip sınıflandırılmasıyla ilgilidir. Düzensiz bilgi konuşma sürecini iki yönden etkilemektedir. Düşünmeden yapılan konuşmalarda gaf yapma ihtimali oldukça yüksektir. Sınıflandırılmamış bilgiler yine konuşmanın anlaşılabilirliğini belirleyen temel ölçütlerden biri olan akıcılığı da olumsuz yönde etkilemektedir. Düşünce süreci kurgulanmamış bir konuşmanın doğal hızı, kesintiye uğrayacaktır. Konuşmanın doğal hızındaki bu yavaşlama, beynin

dizgeyi algılama sürecinde işlem yaptığı kelime gruplarının bölünerek söylenmesi anlamına gelmektedir. Bölünmüş anlam grupları, dinleyicinin zihninde konuşulan konuyla ilgili bilgi yapılarını oluşturmada yetersiz kalacaktır.

Baş dille tartılır.

Atasözünde, zihin denilen kavramın sağlıklı bir şekilde, ancak dille ölçülebileceği ifade edilmektedir. Zihin, yani düşünce kavramı ancak zihninle açıklanabilmektedir. Zihin kavramının yine insan zihniyle açıklanması sürecinde araştırmacılar, bütün insan türünün tamamında mevcut olan bir yetiden hareket etmişlerdir. Yeryüzündeki canlılar arasında, sadece insana özgü bu yeti, dildir. Bir başka deyişle, kendi türdeşinin düşünce yapısını araştıranlar, o kişide ve kendilerinde var olan en güvenilir ve standart yeti olan dilin verilerinden yola çıkmışlardır. İçsel ve aynı zamanda konuşma becerisi vasıtasıyla toplumsal bir nitelik taşıma özelliği, dil yetisini düşünce kavramını en iyi ifade eden araç konumuna getirmektedir. Gerçekten de baş, dille tartılmaktadır. Düşünceyi ölçen ve ortaya koyan en iyi araç dildir.

Konuşma becerisi ile ilgili atasözlerinde genel olarak konuşmanın davranış yönünü oluşturan kavramlara daha çok yer verildiği görülmektedir.

1.3. Dinleme Becerisi İle İlgili Atasözlerine Ait Bulgular ve Yorumlar

Dil ve dilin temel beceri alanları ile ilgili atasözleri içerisinde dinleme ile ilgili olanlar, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere % 6.47 oranında bir ağırlığa sahiptir.

Dinleme becerisi ile ilgili atasözleri incelendiğinde, farklı yüzey yapılarla dile getirilen tematik derin yapılar şu şekilde tespit edilmiştir.

Dinlemek insan için bir erdemdir.

Akıllı insan, az sözden bile bir anlam bulup çıkarır.

Soru sormak önemlidir.

Dinleyen kişi dinlediği konu hakkında bilgi sahibi olmalıdır.

Sorulan soruyu anlamadan cevap vermemek gerekir.

Az konuşup çok dinlemek gerekir.

Sükût kavramı, Türk atasözlerinin bilgeliğin bir işareti olarak dile getirilmektedir. Dinleme becerisi ile ilgili atasözlerinde öne çıkan tematik derin yapılar, özellikle ana dili eğitimi çerçevesinde dinleme eğitiminde kazandırılması gereken davranışlarla bir uyum içerisindedir.

Atasözlerinin 2006 Türkçe Öğretim Programı'ndaki dinleme öğrenme alanıyla ilgili kazanımlardan "*Görgü kurallarına uygun olarak dinler. Konuşmacının sözünü kesmeden sabır ve saygıyla dinler. Dinlediklerindeki / izlediklerindeki örtülü anlamları bulur. İpuçlarından hareketle dinlediklerine / izlediklerine yönelik tahminlerde bulunur*" (MEB 2006) kazanımlarıyla içerik yönünden benzeştiği görülmektedir.

Dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımını açısından dinleme becerisini temsil eden atasözlerinden birkaçı, açıklamalarıyla birlikte aşağıda verilmiştir.

Az söyle, çok dinle.

"Günlük hayatta pek çok bilgelerimizi dinleyerek elde ederiz. Dinleme, okuma gibi bilgi almanın, öğrenmenin önemli yollarından biridir. İyi bir dinleme olmadıkça iyi konuşmaya ve iyi yazmaya imkân yoktur. Bu bakımdan, okuma kadar dinlemenin de başarısızlığımızdaki payı büyüktür" (Özbay 2007: 44). Öte yandan, yapılan araştırmalar, insanın günlük hayatında dinlemeye ayırdığı zaman diliminin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. "Bu araştırmalara göre bir insan, gününün %9'unu yazarak, %16'sını okuyarak, %30'unu konuşarak, %45'ini dinleyerek geçirmektedir" (Maxwel, Doman 2001: 106). Dinlemeye ait bu oran, bazı kaynaklarda %42 olarak verilmiştir. "Yukarıdaki yüzdelere göre hangisi doğru olursa olsun, dinlemenin insan hayatında vazgeçilmez

ve önemli bir yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir" (Özbay 2009: 66). Dinleme, dil merkezli anlamının iki temel aracından biridir.

Söyleyenden dinleyen arif gerek.

Sözlü iletişim sırasında, dinleyicinin sahip olması gereken nitelikler vurgulanmaktadır. İletişim sırasında, alıcı (dinleyici) konumundaki kişi, mesajı alan kişidir. Dinleme, alıcı konumundaki dinleyicinin gönderilen mesaja anlam vermesi ile başlar. Bu süreçte birçok faktör devreye girmektedir. Bunlardan biri de ön bilgidir. Ön bilgi, dinleyicinin iletilen mesajla ilgili olarak daha önceden sahip olduğu bilgidir. Hazır bulunuşlukla ilgili bir kavramdır. Dinleyici, iletilen mesajın içeriği ile ilgili olarak ne kadar çok bilgiye sahip olursa, kod açma süreci o denli başarılı olacaktır.

Söz gümüşse sükût altındır.

"Susma, kişiler arası iletişimin önemli biçimlerinden ve ayrılmaz parçalarından biridir. Etkili bir yüz yüze iletişimin gerçekleşebilmesi için tarafların en azından susarak konuşanı dinlemesi gerekir" (Yüksel 2006: 38). Atasözünde, sessiz kalmanın konuşmaktan daha iyi bir davranış olduğu vurgulanmaktadır. İletişim terminolojisinde susmanın üç tipinden bahsedilmektedir. Bunlar, "Psikolingüistik susma, etkileşimsel susma ve sosyokültürel susma olarak tespit edilmiştir" (Yüksel 2006: 38). Atasözünde ifade edilen susma tipi üçüncü gruba dâhil olmaktadır. "*Söz gümüşse sükût altındır* deyişinin egemen olduğu toplumlarda suskunluk, bazı durumlarda bilgeliğin bazı durumlarda akıllıca bir önlemin ifadesi olabilir" (Yüksel 2006: 39). Türk atasözlerinde sükût kavramı, bilgeliğin bir işareti olarak algılanmaktadır. Burada, dinlemenin davranış yönüyle ilgili önemli bir husus dile getirilmiştir.

1.4. Yazma Becerisi İle İlgili Atasözlerine Ait Bulgular ve Yorumlar

Dil ve dilin temel beceri alanları ile ilgili atasözleri içerisinde yazma ile ilgili

olanlar, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere % 4.31 oranında bir ağırlığa sahiptir. Yazma becerisi ile ilgili atasözlerinde genel olarak tek bir derin yapı tespit edilmiştir.

1. Yazı kalıcıdır; söz uçar gider.

Türk atasözlerinde, yazının kalıcı özelliğine sürekli olarak vurgu yapılmaktadır. Bunlarla ilgili birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır.

Akıl yanılır kalem yanılmaz.

Yazı değişmez yastık değişir.

Şahit ölür senet ölmez.

Hat bâki, ömür fani.

Âlim unutmuş, kalem unutmamış.

Yazının kalıcı niteliğine gönderme yapan atasözlerinde, ana dili eğitimi açısından önemli bir strateji olan not alma kavramı dile getirilmektedir. Özellikle dinleme becerisinin geliştirilmesinde not alma, öğrencilere kazandırılması gereken önemli bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinleme becerisini kazandırma sürecinde not alma, “bilgileri organize etmede, dikkati anlamaya yönlendirmede, bilgileri zihinde tutmaya yardımcı olmada ve çalışma materyali oluşturmada çocuğa yardımcı olmaktadır” (Özbay 2009: 119). Özellikle, “Âlim unutmuş, kalem unutmamış.” atasözünde, not alma alışkanlığının önemi, somut bir şekilde dile getirilmiştir.

1.5. Okuma Becerisi İle İlgili Atasözlerine Ait Bulgular ve Yorumlar

Dil ve dilin temel beceri alanları ile ilgili atasözleri içerisinde okuma ile ilgili olanlar, % 1.29 oranında bir ağırlığa sahiptir. Okuma becerisi ile ilgili atasözlerinde genel olarak olumsuz bir algılamaya söz konusudur denebilir. Aşağıdaki atasözlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Çok okuyan bilmez, çok gezen bilir.

Kendi yazdığını yine kendi okur.

Konuşmak, okumaktan iyidir.

Kurt masalı okuyor.

Okumak kavramı Türk atasözlerinde gerçek anlamının yanı sıra, *bilmediğini*

yapmak ve *söylemek* anlamlarında da kullanılmıştır. Söylenen sözlerin anlamsız ve içeriksiz olduğunu belirtmek için okumak kavramı söylemenin yerine kullanılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk atasözleri içerisinde dil ve dilin temel becerileri ile ilgili olarak 926 adet atasözü tespit edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğunu konuşma (%87.90 / 814 tane) becerisiyle ilgili olanlar oluşturmaktadır. İkinci sırada dinleme becerisi (%6.47 / 60 tane), üçüncü sırada yazma becerisi (%4.31 / 40 tane), dördüncü sırada okuma becerisi (%1.29 / 12 tane) oluşturmaktadır. Dille ilgili atasözlerinde, dilin beceri alanlarıyla ilgili bu sıralama, bugün çağdaş dil biliminin dil algısını da destekler niteliktedir. Çağdaş dil bilimi dilde, konuşma kavramını ölçüt almaktadır. Dille ilgili atasözleri incelendiğinde, konuşma ile ilgili olanların diğer dil becerilerine oranla çok belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Ana dili eğitiminde kullanılacak en nitelikli ve verimli atasözleri, konuşma ve dinleme ile ilgili olanlardır. Okuma ve yazma ile ilgili olan atasözlerinde, ana dili eğitimi ile ilgili unsurlara çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Konuşma ve dinleme becerisiyle ilgili olanlar, dil eğitiminde kullanılmaya son derece uygundur. Bu atasözleri, konuşma ve dinlemenin davranış yönünü geliştirmede rahatlıkla kullanılabilir. Konuşmanın bireysel ve toplumsal yönünü oluşturan davranış kalıpları ile ilgili dil farkındalığı oluşturmada bu atasözlerinden yararlanılabilir.

Dilin temel becerileri ile ilgili atasözlerinde, çok konuşmak olumsuz bir davranış olarak algılanmakta, dinlemenin ise bir erdem olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Özellikle dinlemeyle ilgili farkındalıkların geliştirilmesi ve bir dinleme bilincinin oluşturulması açısından bu husus son derece önemlidir.

Öğrencilerin dilin davranış yönüne ilişkin farkındalıklarının geliştirilmesinde atasözlerinden yararlanmak mümkündür. Bu çerçevede öncelikli olarak ders kitapları için seçilen metinlerde ve bu metinlere bağlı olarak yapılan çalışmalarda atasözlerine sıkça yer verilmelidir. Yapılan bir araştırmada, “MEB yayınlarına ait 4.5.6.7. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan 102 metinde 1 atasözü kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, öncelikle ders kitaplarını hazırlayanların daha sonra öğretmenlerin, Türkçe dersi öğretim programını hazırlayanların ve konuyla ilgili akademisyenlerin çok dikkat etmesi gereken bir noktadır” (Temizkan 2008). Dilin davranış yönünü oluşturan atasözlerine 5.6.7.8. sınıf Türkçe ders kitaplarında kesintisiz bir şekilde yer verilmesi gerekmektedir.

Konuşma ve dinleme becerileriyle ilgili atasözlerinde genel olarak dilin davranış yönüyle ilgili somut durumlar dile getirilmektedir. Bu özellik, öğrencilerin görsel okuma ve görsel sunu becerilerinin geliştirilmesi açısından son derece önemlidir. Atasözlerinin bu özellikleri, ders kitaplarındaki etkinliklere ve diğer çalışmalara yansıtılmalıdır.

6.7.8. sınıflarda, somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçme aşamasında olan öğrenciler için konuşma ve dinleme ile ilgili atasözleri, temsili / kavramsal düşüncenin geliştirilmesi sürecinde kullanılabilir. Temsili / kavramsal düşünme becerisinin geliştirilmesinde özellikle konuşma ve dinleme öğrenme alanlarıyla ilgili atasözleri kullanılmalıdır.

Özetlemek gerekirse, konuşma ve dinleme kavramlarına ait atasözlerinin derin yapılarındaki mesajlar, ana dili eğitiminde, bilginin davranışa dönüştürülmesi sürecinde kullanılabilir nitelikler taşımaktadır. Ana dili eğitiminin kültürel zemini, toplumun ortak mirası olan halk edebiyatı ürünleriyle yeterli ölçüde desteklenmelidir. Bu sayede, ana

dili eğitiminin kültürel aktarımı boyutundaki boşlukların da kısmen giderileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. *Türkçenin Gücü*. İstanbul: Bilgi Yayinevi, 1998.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.
- Büyükkantarcioglu, Nalan. “Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı Bağlamında Anadilimiz: Gözlemler, Öneriler.” Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz Sempozyumu. Ankara: ANAÇEV Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 2003.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ülke Yayın Haber, 1994.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.
- Günay, Doğan. *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000.
- Maxwel, Jhon ve J. Dornan. *Etkili İnsan Olmak*. (çev. Demet Dizman). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2001.
- MEB. *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6,7,8.Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2006.
- Millî Kütüphane Başkanlığı. *Türk Atasözleri ve Deyimleri I*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 2001.
- Özbay, Murat. *Dinleme Eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap, 2009.
- Özbay, Murat. *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*. Ankara: Öncü Kitap, 2007.
- Par, Arif Hikmet. *Örnekli Açıklamalı Atasözleri*. İstanbul: Serhat Dağıtım Yayınevi, 1980.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1995.
- Saussure, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev: Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Temizkan, Mehmet. “Dilin Manevî Mirası Durumundaki Atasözü ve Deyimlerin Öğretimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler.” VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Ankara: 2008.
- Yalçın, Alemdar. *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Yurtbaşı, Metin. *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*. Ankara: Özdemir Yayıncılık, 1994.
- Yüksel, Ahmet Haluk. Genel İletişim. “Sözsüz İletişim”. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.